

УДК 008 (477) : 305-055.2
DOI 10.34064/khnum2-1702

Джерелянський П. (Величко Ю. П.)

ORCID 0000-0001-6599-9124

Харківський національний університет мистецтв імені І. П. Котляревського,
61003, майдан Конституції, 11/13, Харків, Україна

Рівні між рівних.

Українське жіноцтво в історично-культурному контексті

АНОТАЦІЯ ■ Джерелянський П. (Величко Ю. П.). Рівні між рівних. Українське жіноцтво в історично-культурному контексті. ■ Стаття являє собою спробу визначити цілком особливу, притаманну українським історичним реаліям, роль жінки в суспільстві. Дещо нетривіальний підхід до формування джерельної бази розвідки уможливив, зокрема, звернення й до творів красного письменства. Найбільше уваги приділено питанню входження жінки до соціуму в добу зародження та розквіту українського козацтва. Серед висновків, як головна, проведена думка про те, що українське жіноцтво, всупереч жорстокому національному, економічному й соціальному гнобленню та іншим вкрай несприятливим обставинам, протягом кількох століть незмінно зберігало відданість загальнолюдським і християнським ідеалам та чеснотам. ■ **Ключові слова:** *суспільство, історичні джерела, красне письменство, жінка-українка, вітчизняна історія, доба козаччини.*

АННОТАЦИЯ ■ Джерелянский П. (Величко Ю. П.). Равные среди равных. Женщины-украинки в историко-культурном контексте. ■ Статья представляет собой попытку определить совершенно особую, присущую украинским историческим реалиям, роль женщины в обществе. Несколько нетривиальный подход к выбору и использованию источников дал, в частности, возможность обратиться и к беллетристике. Наибольшее внимание уделено проблеме вхождения в социум женщины эпохи зарождения и расцвета украинского казачества. Среди выводов в качестве главной проводится мысль о том, что женщины-украинки, вопреки жестокому национальному, экономическому и социальному гнету, а также иным крайне неблагоприятным обстоятельствам, на протяжении нескольких столетий неизменно сохраняли преданность общечеловеческим и христианским идеалам. ■ **Ключевые слова:** *общество, исторические источники, беллетристика, женщина-украинка, отечественная история, эпоха казачества.*

ABSTRACT ■ Jerelianskyi P. (Velychko Yu. P.). Equal among equals. Ukrainian women in historical and cultural context.

■ The article is an attempt to define a very special role of women in society, inherent in only Ukrainian historical realities. In particular, a somewhat non-trivial approach to the formation of a source base for the study allowed referring to works of fiction. Most attention is paid to the issue of women entering society medium in the times of the Cossacks. Among the conclusions – contrary to national, gender and social oppression for several centuries – Ukrainian women have maintained their commitment to universal human and Christian ideals and virtues.

The role and place that women take in the social structure is an extremely significant criterion for assessing the level of civilizing development of one or other society. It was the words “Equal among equals” that one could quite accurately define the positions of Ukrainian women in the glorious and tragic times of the national history – during the emergence and heyday of the Cossacks. It was a time when Ukrainian women, not only a gentry, but also a simple Cossack women, invariably felt not imaginary but sincere self-respect both in the family and in the society.

However, not only in Cossack times, but throughout the turbulent history of our country, Ukrainian women did not just “walk alongside of” their men, they often stepped forward, and their actions were decisive for the further course of

events for many years to come. Unfortunately, there are reasons to consider the current (as of 2019) stage of research in the format of scientific inquiry, which directly relates to Ukrainian women in the historical and cultural context, only as an initial one. With this in mind, the aim of the proposed work is to begin filling in quite substantial gaps in the civilizing history of Ukraine.

It was they, Ukrainian women – even from renowned Princess Olha – who became the worthy examples to follow for their compatriots. There are countless names of women, by whom Ukraine is proud of and who are respected all over the world – from the poetess Lesia Ukrainka, folk paintress Yekateryna Bilokour, opera vocalist Solomiia Krushelnytska up to bright personalities already from the contemporary generation of Ukrainian women.

They did never and under no circumstances bow to a slavish worldview. In this regard the observation of a well-known European writer, made by him as far back as in the last century, is very accurate: “The Ukrainian woman is the Spanish woman of the East ... At every opportunity, her irrepressible Cossack nature flares up in her soul that does not know any repressor ...”. And further: “They are always ready to change ploughshares for spears, they live in small republican communities, as equals among equals ...”. We discover all this for ourselves in the “Female Images from Galicia” by Leopold von Sacher-Masoch.

Paul of Aleppo, known also as Paul Zaim, an Arab traveller, who visited Ukraine twice in the middle of the XVII century, testified: “... Throughout the Cossack land we saw a strange thing – they all are, with few exceptions, literate; even most of their women and daughters can read and know the procedure of church service ... Ukrainian women are well dressed, busy with their own affairs, and no one casts sassy glances at them.” Numerous documents have survived, indicating that the wives of the Cossack Starshyna not only knew writing and reading well but were also able, when the need arose, to help their husbands in solving the most important political problems.

The material, which is no less important in its cognitive weight from documentary evidence, also provides imaginative literature, where the realities of bygone times are reflected through the author’s creative imagination. These are the dramatic poem “Boyaryna” by Lesia Ukrainka, and “Hanna Montovt”, the story written by a famous Ukrainian historian and writer Orest Levytskyi, as well as “Aeneid”, a burlesque and tranny poem written by Ivan Kotliarevskyi; the latter literary work can be considered as a kind of encyclopaedia of Olde Ukrainian life.

In “Boyarina”, the comparison of the “civil society” (using the modern definition) of the Ukrainian Cossack State with the conditions prevailing in neighbouring Muscovy is especially striking. A young girl of Ukrainian noble descent, who left her motherland for the sake to be with her beloved man, met in a foreign land very different ideas about human truths, class-specific and inherent female virtues, which are significantly different from those truly Christian and deeply democratic principles of life that she was used to since childhood in her native Ukraine. And, becoming a Boyarina, although she obeyed fate, however, she was no longer able to get used to her new life.

The fate of poor Princess Hanna from the story by Orest Levytskyi was formed in a different manner. However, not at all because of the imperfection of the then social system, but solely because of her own frivolity and inability to exercise her (tremendous) rights. But in “Aeneid” by Ivan Kotliarevskyi, where antique plots were whimsically intertwined with the signs of Cossack life, the remark: “Like a lady of certain sotnyk ...” became virtually the highest mark for one of the goddesses. As the expression goes, it speaks for itself, and the irony about the mention of the sotnyk will be completely inappropriate, given the trace that Bohdan Khmelnytskyi, the former Chygyryn sotnyk and subsequently a Hetman of Ukraine, left in the history of Ukrainian nationality!

In the times of Cossacks, men have the opportunity to spend more or less long time with their families too rarely. But they went to a military campaign with peace of mind because from this moment their faithful wives took active roles in all matters – and not only household, but the domesticities too. And, say, not the eldest of their sons, but she herself took part, when necessary, in resolving property or other disputes, defended the interests of their families before the society, and even in court. Moreover, their wives could often ride horses with arms in hands to defend their native homes.

Unfortunately, then-Muscovy have introduced serfdom in its most despotic form on intaken Ukrainian lands, combined with her absolutist system of government and public relations which immediately changed the state of Ukrainian women for the worst. And this applied not only to the impoverished and enslaved people, but also to the wealthy and influential sections of the then population. And subsequently Taras Shevchenko became the most sincere voice of a deeply tragic female fate ...

Conclusions. Even when then Ukrainians were slowly forgetting about the previous rights and privileges of their women, undeniable documentary and literary

evidence remained the mention of them, which in one way or another were connected with the times of Cossacks. So, Ukrainian women of those, already far from us times was not only faithful wives, caring mothers and teachers for their children, real Bereginias of the families, but also a self-sufficient persons, conscious in their place in the society. ■ **Key words:** *society, historical sources, fiction, Ukrainian women, the history of Ukrainian nationality, the times of Cossacks.*

□ □ □

Постановка проблеми та мета дослідження. Роль та місце, що його посідає жінка у структурі того чи іншого суспільства, є надзвичайно суттєвим критерієм для оцінки рівня цивілізаційного розвитку цього суспільства. Саме словами «рівна між рівних» можна було доволі точно визначити становище українки у славну і трагічну добу вітчизняної історії – в період зародження та розквіту козацтва. То був час, коли українська жінка (не лише шляхтянка, але й проста козачка) незмінно відчувала не удавану, а щиру повагу до себе – як у родині, так і в громаді. Втім, не лише за козацької доби, а й протягом усієї буремної історії нашого народу українські жінки не просто «йшли поруч» із чоловіками – нерідко вони крокували попереду, а їхні вчинки були визначальними для подальшого перебігу подій на багато років уперед. Маємо констатувати, що сучасний (на 2019 рік) стан і рівень досліджень, котрі безпосередньо стосуються українського жіноцтва в історично-культурному контексті та здійснені у форматі наукової розвідки, є лише початковим. З урахуванням цього, **мета пропонованої роботи** – розпочати заповнення доволі суттєвої прогалини в цивілізаційній історії України.

Виклад основного матеріалу. Саме вони, українські жінки, – ще від славетної княгині Ольги – ставали своїм співвітчизникам гідним прикладом для наслідування. Непросто навіть перелічити імена жінок, якими пишається Україна та яких шанують в усьому світі – від поетки Лесі Українки, художниці Катерини Білокур, співачки Соломії Крушельницької до яскравих особистостей вже із сучасної генерації українського жіноцтва. Єднає їх усіх те, що ніколи й ні за яких обставин вони не схилилися до рабського світосприйняття. Надзви-

чайно слухним у цьому відношенні є спостереження відомого європейського літератора, зроблене ним ще позаминулого століття: «Українка – іспанка Сходу... При кожній нагоді в ній спалахує нестримна козацька натура, що не знає жодного пана...». І далі: «Вони завжди готові змінити плуг на спис, живуть маленькими республіканськими громадами, як рівні з рівними...». А ще один висновок цього ж автора вартий, безумовно, нашої особливої уваги: «Музичний талант слов'ян – національна риса характеру – найбільше виявляється в українки. Її чудові, часто глибоко меланхолійні, дико веселі народні пісні значно перевершують польські. ... Через пісню і слово вона влила в душу босоногого хлопчини ненависть та завзятість, на Поділлі, на Україні та в Галичині вона врятувала русинську національність». Ці промовисті твердження ми знаходимо в «Жіночих образках з Галичини» Леопольда фон Захер-Мазоха (Захер-Мазох, Л., н. д.).

Про українське козацтво написані сотні, а може, й тисячі книг – від свідчень сучасників та художньої прози різних періодів і до новітніх історичних розвідок. Аргументований висновок багатьох з авторів: попри всю самобутність козацтва, чимало спільних ознак єднало його із західноєвропейським лицарством. Йдеться, насамперед, про високі моральні засади – нехтування, коли треба, смертельною небезпекою, безкорисливе бойове побратимство, безумовна вірність складеній одного разу присязі...

Як відомо, доба розквіту козацтва співпадала з періодом остаточного занепаду європейського лицарства. І всі ті свідчення великої шани, що їх надсилали до козацького війська ушлявлені лицарські ордени протягом XVI–XVII століть, можна вважати своєрідною естафетою, яку вони воліли передати найдостойнішим зі своїх наступників. Єдина ж суттєва відмінність між ними полягала нібито у відсутності в українських козаків-лицарів культу «прекрасної пані», без якого не можна собі уявити лицарство європейське. Намагалися навіть якось це пояснити – тривалим перебуванням козацького війська далеко від будь-яких осередків мирного життя та особливостями православного світогляду. То невже козаки дійсно не тільки не оспівували, але й не шанували своє жіноцтво? Вичерпну відповідь дають нам варті цілковитої довіри історичні джерела.

Арабський мандрівник Павло Алеппський (Халебський), який двічі відвідував Україну в середині XVII століття, свідчить: «Починаючи з Рашкова й по всій землі русів, тобто козаків, ми помітили пречудову рису, що збудила у нас подив: усі вони, за винятком небагатьох, навіть більшість їхніх дружин і доньок, уміють читати і знають порядок церковних служб та церковні піснеспіви; ...» (Халебський, П., 2009, с. 25); «... молодіці пишно вбрані, заклопотані своїм ремеслом, і ніхто не пасе їх ласим поглядом» (там само, с. 178). Зауважимо принагідно, що й досі відсутній український переклад (з арабської) подорожніх записок Павла Алеппського, зроблений на сучасному науковому рівні, – з розгорнутим довідковим апаратом та належним чином коментований. Маємо, радше, щось на зразок вільних переказів цього надзвичайно важливого для нас історичного джерела. Разом із тим, збереглися численні документи, з яких постає, що дружини козацької старшини не тільки добре знали грамоту, а й були здатні, коли в тому виникала потреба, допомагати своїм чоловікам у розв'язанні найважливіших проблем.

Промовисті деталі щодо родинних взаємин на українських теренах містяться у спогадах Гійома де Боплана – французького військового інженера та мандрівника, який, подібно до Павла Алеппського, доволі тривалий час перебував в Україні в першій половині XVII століття. Він, зокрема, докладно розповідає про усталену тоді традицію, згідно з якою не лише хлопець міг засватати кохану дівчину, але й дівчина могла «засватати» юнака, котрий припав їй до серця. Між іншим, церква досить поблажливо ставилася до такої незвичної, здавалося б, практики, а самі укладені подібним чином шлюби були на диво міцними.

А тепер – звернімо увагу на листи всесильного гетьмана Івана Мазепи до своєї коханої Мотрі Кочубіївни (Борщак, І. & Мартель, Р., 1991). Ні, в них не сама лише палка любов гетьмана до юної красуні, а й глибока повага до неї. Ось, наприклад: «Моє серденько, мій квіт рожаний! Сердечно на теє болю, що недалеко від мене їдеш, а я не можу очиць твоїх і личка біленького видіти...» (Борщак, І. & Мартель, Р., 1991, с. 47). Або ж: «Моє сердечне кохання! Прошу і вельми прошу, будь ласка, зо мною побачитися для устної розмо-

ви...» (там само, с. 48). І, спересердя, та все одно якось дуже шляхетно: «... Бодай того Бог з душею розлучив, хто нас розлучає...» (там само, с. 50).

Матеріал, ніяк не менш важливий за своєю пізнавальною вагою від документальних свідчень, надає й красне письменство, де через творчу уяву літератора відбиваються реалії давно минулих часів. Це і драматична поема Лесі Українки «Бояриня» (Українка, Л., 1991), і повість знаного українського науковця-історика та літератора Ореста Левицького «Ганна Монтовт» (Левицький, О., 1926), і навіть бурлескно-гравестійна «Енеїда» Івана Котляревського (Котляревський, І., 1969), яку можна вважати своєрідною енциклопедією старосвітського українського життя.

Особливо вражає в «Боярині» співставлення «громадянського суспільства» (коли скористатися сучасним визначенням) Української козацької держави з умовами, що панували в сусідній Московії. Молода жінка, котра покинула батьківський край, аби не розлучатися з коханим чоловіком, зустріла на чужій землі зовсім інші уявлення про загальнолюдські та власне жіночі чесноти – суттєво відмінні від тих справді християнських та глибоко демократичних у своїй основі життєвих засад, до яких вона з дитинства призвичаїлася в рідній Україні. І, ставши «бояринєю», хоча й скорилася долі, однак звикнути до свого нового життя-буття вже не змогла.

Інакше складалася доля бідолашної княгині Ганни з повісті Левицького. Проте, зовсім не через недосконалість тодішнього суспільного устрою, а виключно через власну легковажність та невміння скористатися своїми (й неабиякими) правами. А от в «Енеїді» Котляревського, де античні сюжети примхливо переплелися з прикметами козацького побуту, промовистою оцінкою для однієї з богинь стає зауваження: «Мов сотника якогось пані...» (Котляревський, І., 1969, с. 58). Коментарі, як то кажуть, зайві, а іронія з приводу згадки про сотника буде й зовсім недоречною, з огляду на той слід у вітчизняній історії, що його залишив колишній чигиринський сотник, а згодом гетьман – Богдан Хмельницький.

Надто рідко за доби козаччини чоловік мав можливість більш-менш тривалий час перебувати разом із родиною. Але у вій-

ськовий похід він вирушав зі спокійною душею, бо до всіх справ – і не лише хатніх, господарських – відтепер залучалася його вірна дружина. І, скажімо, не старший із синів, а вона сама брала, коли треба, участь у розв'язанні майнових або інших суперечок, боронила інтереси своєї сім'ї перед громадою, а то й у суді. Більше того, могла верхи на коні, зі зброєю в руках стати на захист рідної домівки.

На жаль, запровадження Москвою на підвладних їй українських землях кріпосництва (із властивою йому авторитарною системою державного управління та суспільних взаємин) кардинально змінило становище української жінки, позбавивши її більшості колишніх прав та можливостей. Скажімо, здобуття навіть елементарної освіти стало для більшості юних українок практично нездійсненою мрією, а дорослі жінки, втративши майже всі свої родинні та майнові права, перетворилися мало не на цілковиту власність свого чоловіка. І це стосувалося не самих тільки зубожілих і поневолених, але й заможних та впливових верств тогочасної людності. Найщирішим же співцем глибоко трагічної жіночої долі став дещо згодом український геній Тарас Шевченко...

Початок двадцятого століття був для України та українців не лише часом надій, але й добою гірких розчарувань. У тому числі – пов'язаних із завжди непростими взаєминами з нашими північними сусідами. Відчуття невимовної туги викликає в читачів один із хрестоматійно відомих прозових творів Івана Франка – «Сойчине крило» (Франко, І., 2012). Ті моторошні випробування, що чатували на героїню Франкової новели на «неосяжних обширах» Російської імперії, аж ніяк не були наслідком якогось фатального збігу обставин, а зумовлені самим станом безнадійно хворого (вже на той час) російського суспільства.

Висновки. Навіть тоді, коли українці поволі забували про колишні права та привілеї свого жіноцтва, згадкою про них залишалися незаперечні документальні й літературні свідчення, так чи інакше пов'язані з добою козаччини. Українська жінка тих, таких уже далеких від нас, часів, була не тільки вірною дружиною, дбайливою матір'ю та вихователькою дітей, справжньою Берегинею роду, але й самодос-

татньою, свідомою свого місця в суспільстві, особистістю. Втім, у середовищі, де вирував дух завзяття та невичерпного оптимізму, інакше не могло й бути. А для чоловіків-українців ХХІ століття виникає серйозний привід, аби замислитися: а як вони ставляться до своїх матерів і сестер, наречених і дружин – усіх жінок рідної України?

І зараз, коли в жорстокому двобої з підступним агресором, одвічним ворогом України – імперською Росією – вирішується подальша доля української нації та держави, саме сучасне жіноцтво подає нам приклад незламної волі та справжнього патріотизму. На наших очах відроджуються героїчні традиції Легіону Українських січових стрільців часів Першої світової війни, в якому дівчата-стрілкині відзначалися бойовим вмінням, рішучістю та відвагою. А справді народна Українська повстанська армія чималою мірою завдячує своїй легендарній славі перебуванню в її лавах національно свідомого жіноцтва – розвідниць та зв'язкових, лікарів та медичних сестер, бійців та командирів бойових підрозділів...

Все, що повсякденно роблять у наш буремний час жінки, – учасниці всенародного волонтерського руху, журналістки та фронтові медики, а нерідко й відважні бійці, – переконливо доводить: народові, який зростив таке сміливе та шляхетне духом жіноцтво, судилося велике майбутнє й навіть у найжорстокішому протистоянні він неодмінно переможе! І зовсім не випадково своєрідним заповітом великого українського педагога Василя Сухомлинського є наступне твердження: «Для того, щоб виховати справжніх чоловіків, потрібно виховувати справжніх жінок».

ЛІТЕРАТУРА

Борщак, І. & Мартель, Р. (1991). *Іван Мазепа*. Київ: СП Свєнас, 136.

Захер-Мазох, Л. *Жіночі образки з Галичини*. Отримано 9 серп. 2019 через <http://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3064>

Котляревський, І. (1969). *Енеїда*. Київ: Дніпро, 305.

Левицький, О. (1926). *Ганна Монтовт*. Київ: Сяйво, 120.

Українка, Л. (1991). *Бояриня*. Київ: Молодь, 96.

Франко, І. (2012). *Сойчине крило*. Львів: Априорі, 88.

Халебський, П. (2009). *Україна – земля козаків*. Київ: Ярославів Вал, 293.

REFERENCES

Borshchak, I. & Martel, R. (1991). *Ivan Mazepa [Ivan Mazepa]*. Kyiv: SP Svenas, 136 [in Ukrainian].

Zakher-Mazokh, L. *Zhinochi obrazky z Halychyny [Female Images from Galicia]*. Retrieved August 9, 2019 from <http://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3064> [in Ukrainian].

Kotliarevskyi, I. (1969). *Eneida [Aeneid]*. Kyiv: Dnipro, 305 [in Ukrainian].

Levytskyi, O. (1926). *Hanna Montovt [Hanna Montovt]*. Kyiv: Siaivo, 120 [in Ukrainian].

Ukrainka, L. (1991). *Boiarynia [Boyaryna]*. Kyiv: Molod, 96 [in Ukrainian].

Franko, I. (2012). *Soichyne krylo [Jay wing]*. Lviv: Apriori, 88 [in Ukrainian].

Khalebskyi, P. (2009). *Ukraina – zemlia kozakiv [Ukraine is the land of the Cossacks]*. Kyiv: Yaroslaviv Val, 293 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 30.08.2019 р.